

ZAPOMENUTÍ HRDINOVÉ VERGESSENE HELDEN

Němečtí odpůrci nacismu v českých zemích
Deutsche NS-Gegner in den böhmischen Ländern

Tomáš Okurka (ed.)

Ústí nad Labem 2008

Na straně Spojenců. Němečtí antifašisté v letech druhé světové války

Auf der Seite der Alliierten. Deutsche Antifaschisten in den Jahren des Zweiten Weltkrieges

Stanislav Kokoška

Němečtí antifašisté žijící v českém pohraničí, které bylo Německu postoupeno mnichovskou dohodou, patřili k prvním obětem nacistického režimu. Hned při obsazování tohoto území bylo pozatýkáno více než 10 000 lidí, z nichž zhruba dvě třetiny tvořili němečtí sociální demokraté. Většina zadržovaných byla sice propuštěna na svobodu, nicméně 2 500 z nich bylo posláno do koncentračního tábora Dachau. K systematickému pronásledování nacistických odpůrců pak docházelo po celou dobu existence Říšské župy Sudety, která zahrnovala převážnou část okupovaného pohraničí. Odhaduje se, že jenom z řad sociálních demokratů a komunistů bylo v letech 1938–1945 zatčeno 22 000 lidí. Velká část z nich byla popravena nebo zahynula v koncentračních táborech a nacistických věznicích. Byl mezi nimi i bývalý předseda německé sociálnědemokratické strany a československý ministr Ludwig Czech, který zemřel v srpnu 1942 krátce po své deportaci do terezínského ghetta.

Právě systematické pronásledování všech bývalých, nových nebo jen potenciálních odpůrců představovalo jeden z hlavních důvodů, proč v sudetské župě nedošlo ke vzniku významnějšího odbojového hnutí. Nepříznivě

Die im aufgrund des Münchner Abkommens abgetretenen böhmischen Grenzgebiet lebenden deutschen Antifaschisten gehörten zu den ersten Opfern des nationalsozialistischen Regimes. Gleich bei der Besetzung dieses Gebiets wurden mehr als 10 000 Menschen verhaftet. Ungefähr zwei Drittel davon waren deutsche Sozialdemokraten. Die Mehrheit der Festgenommenen wurde zwar wieder freigelassen, dennoch wurden 2 500 von ihnen in das Konzentrationslager Dachau deportiert. Die Gegner des Nationalsozialismus wurden in der Folge während des gesamten Fortdauerns des den überwiegenden Teil des okkupierten Grenzgebiets einschließenden Reichsgaus Sudetenland systematisch verfolgt. Es wird vermutet, dass allein unter den sudetendeutschen Sozialdemokraten und Kommunisten in den Jahren 1938–1945 22 000 Menschen verhaftet wurden. Ein großer Teil von ihnen wurde hingerichtet oder starb in Konzentrationslagern und nationalsozialistischen Gefängnissen. Unter ihnen war auch der ehemalige Vorsitzende der deutschen sozialdemokratischen Partei und tschechoslowakische Minister Ludwig Czech, der kurz nach seiner Deportation in das Ghetto Theresienstadt im August 1942 starb.

*Doplňovací volby do říšského sněmu, Ústí nad Labem, prosinec 1938
Ergänzungswahlen zum Reichstag, Aussig, Dezember 1938*

ovšem působila i skutečnost, že převážná část německého obyvatelstva nový režim podporovala, protože připojení k třetí říši vnímala jako naplnění svých dlouhodobých národnostních tužeb. Přesto však i zde existovalo ilegální hnutí. Jednou z významnějších protifašistických organizací byla skupina Leopolda Pözlva v Ústí nad Labem. Skupina podporovala rodiny zatčených, pomáhala vojenským zajatcům a vyráběla protinacistické letáky. Obdobnou skupinu vytvořil na Karlovarsku bývalý tajemník komunistických odborů Valentin Meerwald. K odpůrcům nacistického režimu patřili i mnozí katoličtí kněží, z nichž některé rovněž vyslyšelo gestapo nebo byli dokonce vězněni v koncentračních táborech. Pronásledován byl i litoměřický biskup Anton Alois Weber, který důsledně hájil zájmy katolické církve a za svých cest do protektorátu kázal v českém jazyce. Ostatní vrstvy sudetoněmeckého obyvatelstva se začaly k nacistickému režimu stavět kriticky až v závěru války. Avšak ani v této fázi německý protinacistický odboj nesehrál žádnou významnější roli. Jednalo se zpravidla pouze o místní izolované akce, jejichž cílem bylo co nejdříve předat moc postupujícím spojeneckým jednotkám a zabránit tak zbytečným bojům a nesmyslnému ničení.

Gerade die systematische Verfolgung aller ehemaligen, neuen oder nur potenziellen Gegner war einer der Hauptgründe für die Tatsache, dass es im Sudetengau nicht zur Entstehung einer bedeutsameren Widerstandsbewegung kam. Nachteilig wirkte sich allerdings auch die Tatsache aus, dass der überwiegende Teil der deutschen Bevölkerung das neue Regime unterstützte, denn er nahm den Anschluss an das Dritte Reich als Erfüllung seiner langfristigen nationalen Träume wahr. Jedoch existierte auch hier eine illegale Bewegung. Eine der bedeutenderen antifaschistischen Organisationen war Leopold Pözl's Gruppe in Aussig (Ústí nad Labem). Die Gruppe unterstützte die Familien der Verhafteten, sie half den Kriegsgefangenen und gab antifaschistische Flugblätter heraus. Auch der ehemalige Sekretär der kommunistischen Gewerkschaften Valentin Meerwald gründete eine ähnliche Gruppe im Karlsbader Gebiet (Karlovy Vary). Zu den Gegnern des nationalsozialistischen Regimes gehörten auch viele katholische Priester, von denen einige auch Verhöre durch die Gestapo durchlitten oder in Konzentrationslagern gefangen gehalten wurden. Der Bischof von Leitmeritz (Litoměřice) Alois Anton Weber, der konsequent die Interessen der katholischen Kirche vertrat und auf seinen Reisen in das Protektorat auf Tschechisch predigte, wurde auch verfolgt. Die anderen Bevölkerungsgruppen fingen erst am Ende des Kriegs an, sich dem NS-Regime kritisch gegenüberzustellen. Jedoch nicht einmal in dieser Phase spielte der deutsche Widerstand gegen den Nationalsozialismus eine wesentliche Rolle. Es handelte sich in der Regel nur um regional isolierte Aktionen, deren Ziel es war, schnellstens die Macht an die vorrückenden alliierten Truppen zu übergeben und dadurch einen vergeblichen Kampf und sinnlose Zerstörung zu vermeiden.

Von wesentlich größerer Bedeutung war die Tätigkeit der deutschen Antifaschisten im ausländischen Widerstand. Es handelte sich wiederum besonders um die deutschen Sozialdemokraten, die hauptsächlich nach Schweden, Großbritannien und Kanada emigrierten, und um Kommunisten, die große Enklaven in der Sowjetunion und auch in Großbritannien bildeten. Die sudetendeutschen

Výrazně větší význam mělo působení německých antifasistů v zahraničním odboji. Opět šlo v první řadě o německé sociální demokraty, kteří odcházeli hlavně do Švédska, Velké Británie a Kanady, a komunisty, kteří vedle Sovětského svazu vytvořili další velkou enklávu ve Velké Británii. Sudetoněmečtí komunisté v exilu ovšem žádnou vlastní politickou linii nesledovali. Plně se podřizovali zájmům Kominterny a působili na různých pozicích v rámci Gottwaldova zahraničního vedení KSČ. Tuto „jednotnou linii“ prosazovali i v moskevském zahraničním rozhlasovém vysílání a v rámci tzv. Antifa škol, jimiž v Sovětském svazu procházeli levicově orientovaní němečtí vojenští zajatci.

Mnohem složitěji probíhal vývoj v německém exilovém sociálnědemokratickém hnutí. Ani v emigraci totiž nemohlo zcela zmizet politické dilema této strany, které vyvstalo na sklonku první republiky: pokud měla být německá sociální demokracie schopna prosazovat svůj vliv, pak nemohla pouze stát na antinacistických pozicích a nepodporovat zároveň sudetoněmecké národnostní požadavky. Toto dilema se naplno projevilo po vypuknutí druhé světové vál-

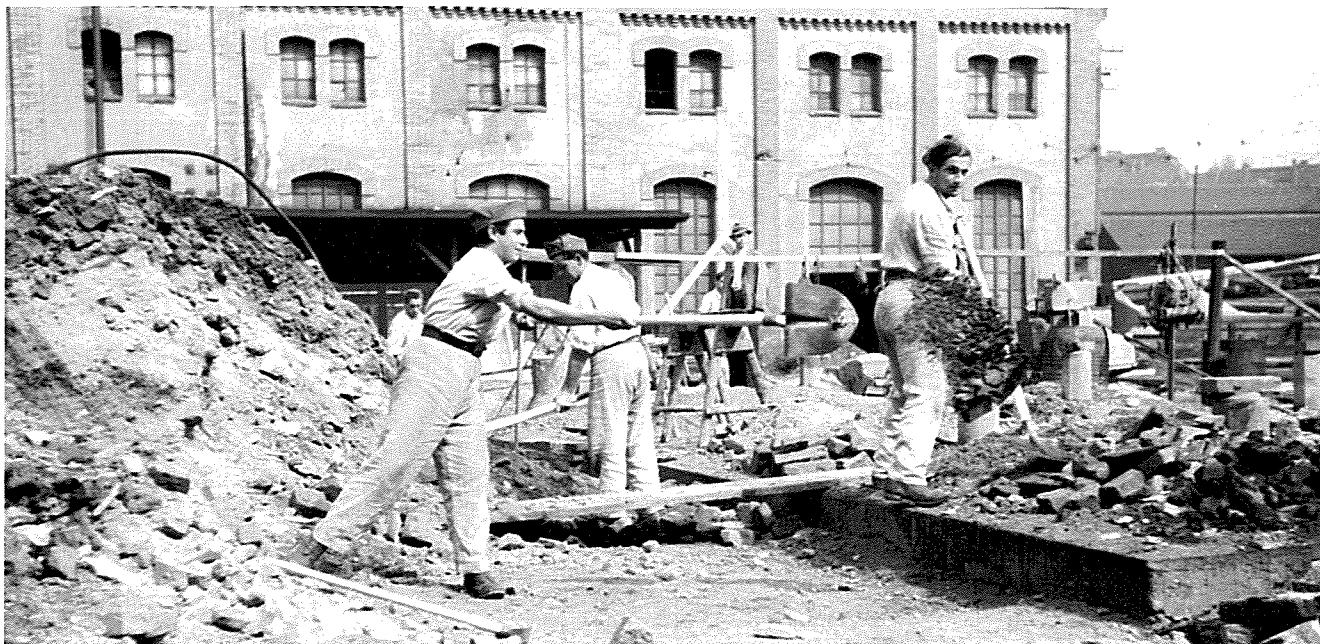
Kommunisten im Exil folgten allerdings keiner eigenen politischen Linie. Sie ordneten sich voll den Interessen der Komintern unter und wirkten auf verschiedenen Posten im Rahmen der Exil-Führung der KPTsch von Klement Gottwald. Diese „einheitliche Linie“ setzten sie auch in den Moskauer Rundfunksendungen für das Ausland durch und im Rahmen der so genannten Antifa-Schulen, die in der Sowjetunion die linksorientierten deutschen Kriegsgefangenen absolvierten.

Viel schwieriger war die Entwicklung in der deutschen sozialdemokratischen Exilbewegung. Nicht einmal in der Emigration konnte das politische Dilemma dieser Partei ganz verschwinden, das am Ende der Ersten Republik zutage getreten war: Sollte die Sozialdemokratie in der Lage sein, ihren Einfluss durchzusetzen, dann konnte sie nicht nur auf antifaschistischen Positionen verharren und gleichzeitig die sudetendeutschen Nationalitätenforderungen nicht unterstützen. Dieses Dilemma zeigte sich in seiner Gänze nach Ausbruch des Zweiten Weltkrieges, als sich die Hauptströmung der sudetendeutschen Sozialdemokraten

mit dem Parteivorsitzenden Wenzel Jaksch an der Spitze nicht bedingungslos dem tschechoslowakischen ausländischen Widerstand anschließen und seiner Leitung unterordnen wollte. Jaksch' Gruppe (Treuegemeinschaft sudetendeutscher Sozialdemokraten) verabschiedete dann auf ihrer Sitzung vom 9.–10. März 1940 im britischen Loughton die sog. Resolution von Holmhurst. Darin war eine Bedingung für eine Zusammenarbeit mit dem tschechoslowakischen ausländischen Widerstand in Form einer Vereinbarung über die Nachkriegsordnung der Tschechoslowakei enthalten, in der bereits die künftige Stellung der sudetendeutschen nationalen Minderheit geregelt sein sollte. Präsident Edvard Beneš lehnte diese Forderung nicht ab

Německá odbojová skupina Lindenbrüder z Teplíc, 40. léta 20. stol.
Deutsche Widerstandsgruppe Lindenbrüder aus Teplitz, 1940er Jahre

Váleční zajatci v chemické továrně, Ústí nad Labem, 1943

Kriegsgefangene in einer chemischen Fabrik, Aussig, 1943

ky, kdy se hlavní proud sudetoněmeckých sociálních demokratů v čele s předsedou strany Wenzelem Jakschem nechtěl bezvýhradně připojit k československému zahraničnímu odboji a podřídit se jeho vedení. Jakschova skupina (Treuegemeinschaft sudetendeutscher Sozialdemokraten) pak na svém zasedání, které se uskutečnilo 9.–10. března 1940 v britském Loughtonu, přijala tzv. holmhurstskou rezoluci. V ní se spolupráce s československým zahraničním odbojem podmiňovala dohodou o poválečném uspořádání ČSR, ve které by bylo již nyní vymezeno budoucí postavení sudetoněmecké národnostní menšiny. Prezident Edvard Beneš tento požadavek neodmítl a byl ochoten považovat holmhurstskou rezoluci za platformu pro další jednání. Po uznání prozatímní vlády v létě 1940 nabízel sudetoněmeckým exilovým politikům šest míst ve Státní radě včetně místopředsedy a byl ochoten uvažovat

und war gleichzeitig bereit, die Resolution von Holmhurst als Plattform für weitere Verhandlungen zu akzeptieren. Nach der Anerkennung der Interimsregierung im Jahre 1940 bot er den sudetendeutschen Exilpolitikern sechs Posten im Staatsrat an, einschließlich den des stellvertretenden Vorsitzenden, und er war bereit, auch über eine solche künftige Ordnung der Republik nachzudenken, die den Vorstellungen der Jaksch-Gruppe deutlich entgegen kam.

Diese am Anfang viel versprechende Entwicklung stieß aber auf den Umstand, dass der tschechoslowakische Widerstand im Zweiten Weltkrieg ausgeprägte nationalistische Positionen vertrat. Gegen die Verhandlungen mit W. Jaksch stellten sich sowohl die Vertreter des heimischen Widerstandes als auch die nächsten Mitarbeiter des Präsidenten Beneš im Exil. Die Situation wurde gleichfalls durch die Entwicklung in der sich schon im Frühling 1940

i o takovém budoucím uspořádání republiky, které by výrazně vycházelo vstříc představám Jakschovy skupiny.

Tento počáteční příznivý vývoj však narazil na skutečnost, že československý odboj za druhé světové války stál na vyhraněných nacionalistických pozicích. Proti vyjednávání s W. Jakschem se stavěli jak představitelé domácí rezistence, tak i Benešovi nejbližší exilové spolupracovníci. Situaci rovněž komplikoval vývoj v sudetoněmecké exilové sociální demokracii, která se už na jaře 1940 roztřepila. Vedle Treuegemeinschaftu se v ní brzy zformovala i tzv. Zinnerova skupina, která pod vedením předválečného člena představenstva strany Josefa Zinnera prosazovala bezvýhradnou spolupráci s československým exilovým vedením. Jednání mezi E. Benešem a W. Jakschem sice pokračovala až do jara 1943,

ale měla stále více jen formální charakter. Tento stav souvisel jak s brutálními nacistickými represáliemi v protektorátu, tak se skutečností, že v československém exilu se již zcela prosadila myšlenka poválečného odsunu sudetoněmeckého obyvatelstva jako jediného možného řešení národnostní problematiky. K oficiální roztržce pak došlo na jaře 1943, kdy W. Jaksch zahájil tiskovou kampaň, v níž obvinil československou vládu z toho, že jednání ztroskotala kvůli ní. Vedení Treuegemeinschaftu zároveň doporučilo svým členům, aby nevstupovali do československé zahraniční armády, ale do britských vojenských jednotek.

Přes odmítavé stanovisko Jakschovy skupiny sloužila v československých zahraničních jednotkách celá řada osob německé národnosti. Šlo především o československou brigádu ve Velké Británii, která vznikla již v roce 1940

Sudetoněmečtí přeběhlíci, Francie, 1944
Sudetendeutsche Überläufer, Frankreich, 1944

spaltenden sudetendeutschen Sozialdemokratie im Exil verkompliziert. Neben der Treuegemeinschaft formierte sich innerhalb der Partei auch die so genannte Zinner-Gruppe, die unter der Leitung des Vorkriegs-Vorstandsmitglieds Josef Zinner eine Zusammenarbeit mit der tschechoslowakischen Exilregierung ohne weitere Bedingung unterstützte. Die Verhandlungen zwischen E. Beneš und W. Jaksch setzten sich zwar bis zum Frühling 1943 fort, hatten aber immer mehr einen nur formalen Charakter. Diese Entwicklung hing sowohl mit brutalen NS-Repressionen im Protektorat zusammen, als auch mit der Tatsache, dass sich im tschechoslowakischen Exil der Gedanke der Nachkriegs-Aussiedlung der sudetendeutschen Bevölkerung als einzig mögliche Lösung der nationalen Problematik schon voll durchgesetzt hatte. Zu einem offi-

ziellen Konflikt kam es im Frühling 1943, als W. Jaksch eine Pressekampagne in Angriff nahm, in der er die tschechoslowakische Regierung des Scheiterns der Verhandlungen bezichtigte. Die Leitung der Treuegemeinschaft empfahl gleichzeitig ihren Mitgliedern, nicht in die tschechoslowakische Armee im Ausland einzutreten, sondern sich den britischen Truppen anzuschließen.

Trotz der ablehnenden Stellungnahme der Jaksch-Gruppe kämpfte in den tschechoslowakischen Auslandstruppen eine Reihe von Soldaten deutscher Nationalität. Es handelte sich vor allem um die tschechoslowakische Brigade in Großbritannien, die schon im Jahr 1940 entstand und dann an den Kämpfen in Frankreich teilnahm. Die Stellung der deutschen Soldaten war anfangs keinesfalls einfach, weil die Offiziere ihnen oft verboten, in ihrer Mutterspra-

a účastnila se pak bojů ve Francii. Postavení německých vojáků nebylo zpočátku nijak jednoduché, protože důstojníci jim často zakazovali používání mateřského jazyka a i jinak je diskriminovali. Pro postoj československého armádního velení bylo příznačné, že sudetští Němci prakticky vůbec nesloužili u letectva a jen v malém počtu dosáhli důstojnických hodností. V československých jednotkách na Západě sloužilo v roce 1944 více než 500 osob hlásících se k německé národnosti. Naproti tomu do útvarů, které se formovaly na sovětském území, byli z řad sudetských Němců zařazeni pouze jednotlivci.

Desítky bývalých československých občanů německé národnosti naproti tomu působily v partyzánských jednotkách a ve zpravodajských výsadcích. Například v noci z 21. na 22. ledna 1945 byla nedaleko Svitav u obce Pohledy vysazena desetičlenná partyzánská skupina Komenský. Vedle příslušníků Rudé armády ji tvořili Gustav Schneider z Hazlova (velitel), Robert Reich z Brna (komisař), Helmut Morche z Jílového u Podmokel a Rudolf Walter z Dětřichova u Frýdlantu. Výsadek byl však brzy po seskoku objeven a pronásledován až na protektorátní území, kde 25. ledna nedaleko Horního Křenova většina jeho příslušníků zahynula v boji. Zachránil se pouze náčelník štábu I. K. Čerepenko, který se později připojil k partyzánskému oddílu Jermak. V podstatě neúspěchem skončila i operace Albert, kterou s pomocí britské organizace SOE připravoval W. Jaksch. Ze tří parašutistů, kteří byli v noci z 3. na 4. května 1944 vysazeni v sudetské župě, byli brzy po seskoku dva dopadeni a unikl pouze Albert Exner. Jeho mise se zpočátku vyvíjela úspěšně, dokonce se mu podařilo navázat spojení s ilegální skupinou Leopolda Pözlza, která působila v Ústí nad Labem. Avšak i Exner byl na jaře 1945 nakonec zatčen gestapem, aniž by se mu podařilo splnit hlavní úkol: připravit v sudetské župě protinacistické povstání.

che zu sprechen, und sie auch auf andere Weise diskriminierten. Für die Einstellung der tschechoslowakischen Armeeführung war kennzeichnend, dass die Sudetendeutschen fast gar nicht in der Luftwaffe dienten und nur eine geringe Zahl von ihnen einen Offiziersrang erreichte. Mehr als 500 sich zur deutschen Nationalität bekennende Personen kämpften im Jahre 1944 in den tschechoslowakischen Truppen im Westen. In den Truppen dagegen, die sich auf dem sowjetischen Gebiet formierten, waren es nur vereinzelte Sudetendeutsche.

Einige Dutzend ehemalige tschechoslowakische Bürger deutscher Nationalität wirkten auch in Partisanengruppen und in Fallschirm-Nachrichten-Gruppen. Die zehnköpfige Fallschirmjägergruppe „Komenský“ landete beispielsweise in der Nacht vom 21. zum 22. Januar 1945 unweit von Zwittau (Svitavy) bei der Gemeinde Pohler (Pohledy). Neben den Soldaten der Roten Armee waren in der Gruppe auch Gustav Schneider aus Haslau (Hazlov, Kommandant), Robert Reich aus Brünn (Brno, Komissar), Helmut Morche aus Eulau bei Bodenbach (Jílové u Podmokel) und Rudolf Walter aus Dittersbach bei Friedland (Dětřichov u Frýdlantu). Die Fallschirmjägergruppe wurde aber bald nach der Landung entdeckt und bis auf das Protektoratsgebiet verfolgt, wo die meisten der Mitglieder am 25. Januar nicht weit von Horní Křenov im Kampf starben. Lediglich der Stabshauptmann I. K. Čerepenko, der später Mitglied der Partisanengruppe Jermak wurde, rettete sich. Mit einem Misserfolg endete im Grunde auch die Operation Albert, die mit der Hilfe der britischen Organisation SOE Wenzel Jaksch vorbereitete. Von den drei Fallschirmjägern, die in der Nacht vom 3. zum 4. Mai 1944 im Sudetengau gelandet waren, wurde nur Albert Exner nicht gleich nach dem Absprung aufgegriffen. Seine Mission hat sich zuerst erfolgreich entwickelt und es gelang ihm sogar, eine Verbindung zu der in Aussig wirkenden illegalen Leopold Pözlz Gruppe zu knüpfen. Jedoch wurde auch Exner im Frühling 1945 durch die Gestapo verhaftet, ohne dass es ihm gelungen wäre, die Hauptaufgabe zu erfüllen: im Sudetengau einen Aufstand gegen die Nationalsozialisten vorzubereiten.